

اعتباریابی و رواسازی آزمون جهت‌گیری مذهبی در دانش‌آموزان دبیرستانی

amirmahdizeh@yahoo.com

taghian@ut.ac.ir

mazarbayejani110@yahoo.com

حمید مهدیزاده / دانشجوی دکتری قرآن و روان‌شناسی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه

حسن تقیان / استادیار گروه روانشناسی، جامعه‌المصطفی‌العالمیه

مسعود آذربایجانی / دانشیار گروه روانشناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۳ - پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۱۶

چکیده

این پژوهش، با هدف اعتباریابی و رواسازی آزمون جهت‌گیری مذهبی، با تکیه بر اسلام در نوجوانان دبیرستانی انجام شد. روش تحقیق، توصیفی به شیوه اکتشافی بود. جامعه آماری، دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر قم (۱۵-۲۰ سال) که ۵۷۸ نفر از آنان، به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب گردیدند. ابزار پژوهش عبارت بود از: آزمون جهت‌گیری مذهبی و آزمون سبک زندگی اسلامی. داده‌ها، با روش تحلیل عاملی اکتشافی، با شیوه تحلیل مؤلفه‌های اصلی و تحلیل مانوا تحلیل شدند. بررسی روایی محتوایی و صوری، به اصلاح ۲ سؤال و حذف ۳ سؤال نامتناسب برای نوجوانان انجامید. ضریب آلفای کرونباخ آزمون، برابر با ۰/۹۱ به دست آمد. تعداد عوامل در نمونه جمعیت نوجوان، دارای ۴ عامل است که بر خلاف نسخه اصلی و اجرا شده در میان بزرگسالان است که مشتمل بر دو عامل بود. این عامل‌ها، ۳۴ درصد واریانس جهت‌گیری مذهبی در نوجوانان را تبیین کرد. در نتیجه تحلیل عاملی، ۱۴ سؤال به‌عنوان سؤال‌های نامناسب حذف شدند. روایی همزمان آزمون جهت‌گیری مذهبی با آزمون سبک زندگی اسلامی نیز (۰/۷۰)، از طریق ضریب همبستگی پیرسون به دست آمد. با توجه به روایی عاملی، روایی همگرا و اعتبار مناسب آزمون جهت‌گیری مذهبی در میان نوجوانان، استفاده از آن در پژوهش‌های مربوط به نوجوانان توصیه می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: جهت‌گیری مذهبی، اعتباریابی، رواسازی، سنجش دین‌داری، روان‌شناسی اسلامی.

مذهب به‌عنوان یک پدیدهٔ روانی - اجتماعی، همواره مورد توجه روان‌شناسان و جامعه‌شناسان بوده است (بهرامی‌احسان، ۱۳۸۰). مذهب به‌عنوان یک متغیر مهم در زندگی افراد، به‌شمار می‌رود که آن را می‌توان به‌عنوان یک منبع برای تأثیر در نفوذ باور، نگرش، رفتار و ویژگی‌های شخصیتی افراد مورد بررسی قرار داد و از آن به‌عنوان جزء جدایی‌ناپذیر تحلیل و بررسی‌های روان‌شناختی یاد کرد.

امروزه دین‌پژوهی به شیوهٔ علمی و با استفاده از روش‌های متبّع در علوم اجتماعی، انسانی و طبیعی، از پیشرفته‌ترین تحقیقات رشته‌های آکادمیک است. پس از *شلایر ماخر* و *ویلیام جیمز*، دین‌پژوهانی چون *رودلف اتو*، *فاردر لیوو* و *متکلما*ن چون *برونر*، *بارت*، *بولتمان*، *تیلیش*، *جان‌هیگ*، و *کونگ* به میدان آمده‌اند که آثار و آراءشان تأثیری پهن‌دامن بر فکر دینی و دین‌پژوهی در قرن حاضر به جای گذاشته است. در این میان *دل‌بستگی* و *علاقه پژوهشی* روان‌شناسان بزرگی چون *آلپورت*، *یونگ*، *فرانکل* و دیگران نیز در دین قابل توجه است (آذربایجانی، ۱۳۸۰، ص ۳۶).

واژهٔ «جهت‌گیری مذهبی»، که در این پژوهش به کار رفته، در واقع به روی‌آورد کلی شخص، که از مذهب اتخاذ کرده است، اطلاق می‌شود. به‌گونه‌ای که در ارتباط با موجودی متعالی (قدسی)، مجموعه‌ای از اعتقادات، اعمال و تشریفات خاص می‌باشد. جهت‌گیری مذهبی را تقریباً می‌توان معادل «دین‌داری»، یا «دین‌ورزی» دانست (همان) که در سطح رفتارهای ظاهری شخص آشکار می‌شود و بیانگر گرایش احتمالی فرد، به یک بینش مذهبی (اسلامی) می‌باشد.

مطالعات زیادی در خارج از ایران، در زمینهٔ اندازه‌پذیر کردن جهت‌گیری مذهبی صورت گرفته است. به‌عنوان نمونه، می‌توان به *مقیاس ابتدایی کلاسنر* (۱۹۶۴)، به نقل از: آذربایجانی، (۱۳۸۰)، آزمون ۴۵ سؤالی *ترستون* و *چاو* به‌عنوان اولین تلاش‌ها نام برد (ولف، ۱۹۹۱، ص ۲۳۱). اما ابداع اولین *مقیاس* در این زمینه، از سوی *آلپورت* و *راس*، با عنوان «مقیاس جهت‌گیری مذهبی» در سال ۱۹۶۷، بیش از همه موجب رشد و توسعهٔ تحقیقات تجربی دربارهٔ نحوهٔ رویکرد فرد به مذهب شده است، به‌گونه‌ای که تعداد زیادی از *مقیاس‌های* پس از آن، نظیر *مقیاس گورساج* و *ونابل* (Gorsuch & Venable) (۱۹۸۳)، با عنوان «مقیاس جهت‌گیری مذهبی فراسنی»، *تسون* و *شوئتراد* (Batson & Schonrade) (۱۹۹۱ الف)، با عنوان «مقیاس جهت‌گیری مذهبی طلب»، *هاگ* (۱۹۷۲)، با عنوان «مقیاس انگیزش مذهبی درون‌سو» در واقع تکمیل یا تعدیل‌شده *مقیاس* این دو پیشگام است. آزمون *آلپورت* و *راس*، در بیست و یک ماده، جهت‌گیری درونی و بیرونی را اندازه‌گیری می‌کند.

الن و *اسپلیکا* (۱۹۶۷)، *مقیاس* ۲۸ ماده‌ای را در این زمینه، با عنوان «مقیاس مذهبی پابندی توافقی» ساختند. *پارگامنت* نیز *مقیاسی* را در زمینه طرفداری مذهبی *کورکورانه*، در سال ۱۹۸۷ ساخت. در ادامه، *ریان* (Ryan) و *همکاران* (۱۹۹۳)، *مقیاسی* در درونی ساختن مذهب مسیحی و *کونینگ* و *همکاران* نیز *مقیاسی* برای *سنجش* سه بُعد *دینداری* (سازمانی، غیرسازمانی و دینداری درونی) ساختند.

برای اندازه‌پذیر کردن جهت‌گیری مذهبی در ایران، پژوهش‌هایی انجام شده است. این پژوهش‌ها، بر اساس سال انجام پژوهش عبارتند از: علوان‌آبادی (۱۳۵۲): گلریز (۱۳۵۳): سراج‌زاده (۱۳۷۷): آریین (۱۳۷۸): باقری و همکاران (۱۳۷۸): جان‌نزرگی (۱۳۷۸): خدایاری‌فرد و همکاران (۱۳۷۸): گلزاری (۱۳۷۸): بهرامی‌احسان (۱۳۸۰): طالبان (۱۳۷۸): خدایانه‌ی و خواتین‌زاده (۱۳۷۹): اکبری و پارسا (۱۳۷۹): رجب‌زاده (۱۳۷۹): آذربایجانی (۱۳۸۰): نیکخواه (۱۳۸۰): معتقد لاریجانی (۱۳۸۱) و شریفی (۱۳۸۱).

با مطالعه دقیق‌تر پژوهش‌های فوق مشاهده می‌شود که اکثر این پژوهش‌ها، در تهیه و تدوین مقیاس دینداری از الگو و مدل‌های غیراسلامی و عمدتاً از مدل گلاک و استارک (۱۹۶۵) و یا آلپورت (۱۹۶۷) استفاده نموده و کمتر به متون و منابع اسلامی رجوع نموده‌اند. از این‌رو، آذربایجانی (۱۳۸۰) اقدام به پژوهشی در زمینه ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی، با تکیه بر اسلام، در میان دانشجویان نموده که تا حدودی توانسته است این خلأ را پر کند. پس از پالایش‌های متعدد، پرسش‌نامه نهایی این مقیاس، مشتمل بر هفتاد سؤال و دارای دو زیرمقیاس عقاید-مناسک و اخلاق است. مواد پرسش‌نامه، پس از بررسی اجمالی ادیان جهان و بررسی تفصیلی دین اسلام (آیات قرآن و روایات)، بر اساس این نظریه، که ایمان، مفهوم محوری دین‌داری است و در سه بخش باورها، اخلاقیات و مناسک عملی تجلی می‌یابد، استخراج شده است (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۱۴۵). مزیت این مقیاس، بر مقیاس‌های دینی پیش از آن، نگاه نسبتاً جامع به مؤلفه‌های دین‌داری است که عبارتند از: روابط انسان و خدا، انسان و آخرت، اولیای دین، انسان و دین، بدن و قوای زیستی، امور اقتصادی، روابط اجتماعی، خانواده، انسان و طبیعت و سرانجام، اخلاق فردی. از جمله محدودیت‌ها و نقایص این پژوهش، می‌توان به نقایص روش‌شناختی از جمله عدم استفاده از روش تحلیل عاملی، که تنها روش آماری معتبر برای تشخیص عامل‌های موجود در پرسش‌نامه است و در عوض، استفاده از همگونی بر اساس آلفای کرونباخ، جهت تعیین خرده‌مقیاس‌های پرسش‌نامه، اشاره کرد.

با اذعان به لزوم ساخت این آزمون برای جمعیت مسلمانان و نیز اهمیت کاربرد آن، فقط در دانشجویان کارشناسی (۳۰-۲۰ ساله)، بررسی شده است. از این‌رو، نتایج آن قابل تعمیم به دوره نوجوانی نیست و حال آنکه نوجوانی و سلامت روانی آنان، یک مسئله بسیار حیاتی و مورد وثوق دیدگاه جهانی است (بلوم، ۲۰۰۴). آمارها نشان می‌دهد که بزرگ‌ترین نسل نوجوانان از نظر تعداد، مربوط به عصر حاضر است. ایران، با بیش از ۱۲ میلیون نوجوان ۱۰-۱۹ ساله، یکی از جوان‌ترین جوامع دنیا محسوب می‌شود (مرکز آمار، ۱۳۹۷). بنابراین، فقدان یک ابزار بومی، دینی و قابل اعتماد در زمینه سنجش جهت‌گیری مذهبی نوجوان، کاملاً محسوس است. در نتیجه، با در نظر گرفتن نکات فوق و با توجه به اینکه التزام دینی، که برخاسته از جهت‌گیری دینی است، تأثیری قوی بر سایر

جنبه های زندگی نوجوانان، از جمله کاهش رفتارهای انحرافی و افزایش سلامت روان دارد، لزوم انجام این تحقیق در راستای سنجش و زمینه‌سازی برای ارتقای دین‌داری در دوره نوجوانی برای امری بدیهی است. براین اساس، این سؤال مطرح می‌شود که آیا آزمون «آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام» از اعتبار و روایی قابل قبولی برای سنجش جهت‌گیری مذهبی، بر مبنای اسلام در نوجوانان دبیرستانی برخوردار است؟

روش پژوهش

از آنجا که هدف محقق از انجام این تحقیق، توصیف عینی، واقعی و منظم خصوصیات جهت‌گیری دینی است، روش پژوهش از نوع توصیفی به شیوه اکتشافی است. جامعه آماری، دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر قم (۱۵-۲۱ سال) تشکیل می‌دهند. بر اساس آمار به‌دست‌آمده از آموزش و پرورش استان قم، حجم جامعه دبیرستان‌های قم در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۳، ۶۱۴۶ نفر بوده است.

در مورد حجم نمونه لازم برای تحلیل عاملی اختلاف‌نظر وجود دارد. کامری (ر.ک: هومن، ۱۳۸۰، ص ۱۲۸) معتقد است: حجم نمونه ۱۰۰ نفری برای تحلیل عاملی ضعیف، ۲۰۰ نفری نسبتاً مناسب، ۳۰۰ نفری خوب، ۵۰۰ نفری بسیار خوب و ۱۰۰۰ نفری عالی است. از این‌رو، حجم نمونه بر اساس میزان مورد نیاز تحلیل عاملی مناسب، نمونه ۵۷۸ نفری (۲۹۶ دختر و ۲۸۰ پسر) در نظر گرفته شد؛ یعنی ۵۱/۴ درصد پاسخگویان را دانش‌آموزان دختر و ۴۸/۴ درصد نمونه را دانش‌آموزان پسر تشکیل داده‌اند. ۱۴ درصد نمونه در رشته انسانی، ۳۰/۱ درصد در رشته تجربی، ۳۰/۶ درصد در رشته ریاضی و ۲۵/۳ درصد در رشته‌های فنی و حرفه‌ای تحصیل می‌کردند. در اینجا، از نمونه‌برداری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شده است. در این پژوهش، دو ابزار به کار رفته است:

آزمون جهت‌گیری مذهبی: مقیاس جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، توسط آذربایجانی (۱۳۸۲) تهیه شده است. پرسش‌نامه نهایی آن، مشتمل بر هفتاد سؤال و دارای دو زیرمقیاس عقاید مناسب و اخلاق است. مواد پرسش‌نامه، پس از بررسی اجمالی ادیان جهان و بررسی تفصیلی دین اسلام، بر این اساس استخراج شده است که ایمان، مفهوم محوری دین‌داری است و در سه بخش باورها، اخلاقیات و مناسک عملی تجلی می‌یابد (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۱۵۶).

خرده‌مقیاس‌های پرسش‌نامه:

۱. **خرده‌مقیاس عقاید مناسب (R1):** زیرمقیاس نخست، مشتمل بر ۴۳ ماده دارای ضریب آلفای ۰/۹۴۷ به وسیله ۳۰۲ نفر آزمودنی پاسخ داده شده و عامل «عقاید مناسب» (R1) را می‌سجد. ضریب همبستگی هر ماده، با مجموعه پرسش‌نامه عامل (R1) (از ۰/۳۲۴ تا ۰/۷۴۰) و نیز ضریب آلفای R1 در صورت حذف هر ماده (از ۰/۹۴۴ تا ۰/۷۴۰)، به‌دست‌آمده است (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۱۸۳).

۲. **خرده‌مقیاس اخلاق (R2):** زیرمقیاس دوم مشتمل بر ۲۷ ماده با ضریب آلفای ۰/۷۹۳، به وسیله ۳۲۱ نفر آزمودنی پاسخ داده شده و عامل «اخلاق» (R2) را می‌سنجد. ضریب همبستگی، هر پرسش با نمره کل مقیاس عامل R2 (۰/۱۷۲ تا ۰/۴۴۷) و ضریب آلفا مقیاس، در صورت حذف هر ماده (۰/۷۷۹ تا ۰/۷۹۳) را نشان می‌دهد. آذربایجانی (۱۳۸۲)، در گزارش خود ضریب آلفای *کرونباخ* عامل (R1) را معادل ۰/۹۴۷ و (R2) معادل ۰/۷۹۳ گزارش نموده است. گزارش وی، ضریب آلفای *کرونباخ* کل را معادل ۰/۹۳۶ نشان می‌دهد. برای بررسی روایی آزمون، از روایی سازه استفاده شده است. گزارش *آذربایجانی* (۱۳۸۲)، در مورد روایی سازه، بیانگر این است که بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، در مورد عامل (R1)، هر سه گروه دو به دو، تفاوت معنادار دارند (در سطح معناداری $\alpha=0/001$). در مورد عامل (R2) تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود.

همچنین، در بررسی روایی محتوایی مقیاس، از راه جمع‌آوری نظرات کارشناسان اسلامی، میزان آن ۰/۷۷۵ به‌دست آمد (آذربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۱۹۰).

روش نمره‌گذاری به این شیوه است که در پاسخنامه برای هر سؤال از ۱ تا ۴ نمره در نظر گرفته شده است. در نتیجه، اگر برای هر مؤلفه یا برای هر فرد، یک پیوستار در نظر گرفته شود، ممکن است نمره‌های بین ۱ تا ۴ را به‌دست آورد، بسته به اینکه در پاسخ به سؤال، کدام یک از گزینه‌های چهارگانه انتخاب شود. برای نمونه، اگر آزمودنی در پاسخ به سؤالی، مناسب‌ترین گزینه را انتخاب کرده، نمره ۴ وی در آن سؤال خواهد بود. کمترین نمره ممکن برای یک آزمودنی در این آزمون، برابر با ۷۰ است و بیشترین آن، برابر ۲۸۰ است.

آزمون سبک زندگی اسلامی (ILST-75): آزمون سبک زندگی اسلامی، که در سال ۱۳۸۸ توسط *کاوپانی* ساخته شده است، مقیاسی برای سنجش سبک زندگی یک فرد مسلمان است (کاوپانی، ۱۳۸۸، ص ۲۱).

این آزمون، در دو فرم بلند (۱۳۵ سؤالی) و کوتاه (۷۵ سؤالی) تهیه شده است. فرم بلند، دارای ده مؤلفه و فرم کوتاه از نه مؤلفه درهم تنیده برخوردار است. آزمودنی، در صورت پاسخگویی، در فرم کوتاه نمره خامی بین ۷۵ تا ۳۰۰ را دریافت خواهد کرد. در این پژوهش، از فرم کوتاه آزمون سبک زندگی اسلامی استفاده شده است. این آزمون، دارای ۹ خرده‌مقیاس است. این خرده‌مقیاس‌ها، عبارتند از: ۱. خرده‌مقیاس روشنفکری منفی؛ ۲. خرده‌مقیاس اجتماعی؛ ۳. خرده‌مقیاس نوع‌دوستی؛ ۴. خرده‌مقیاس لذت‌خواهی؛ ۵. خرده‌مقیاس کم‌همتی؛ ۶. خرده‌مقیاس عبادی؛ ۷. خرده‌مقیاس ویژگی‌های درونی؛ ۸. خرده‌مقیاس دنیاخواهی؛ ۹. خرده‌مقیاس گناهکاری (همان، ص ۷۰). *کاوپانی*، برای بررسی روایی سازه و ساختار عاملی آزمون سبک زندگی اسلامی، از تحلیل عاملی اکتشافی با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و با چرخش *اولیمن* بر روی داده‌ها استفاده نموده است. برای اینکه مشخص شود که همبستگی بین متغیرهای آزمون در جامعه برابر صفر نیست، از آزمون *کرویت بارتلت* استفاده شد. آزمون *بارتلت*، برابر ۲۱۶۷۲/۰۹۵ می‌باشد که در سطح آلفای ۰/۰۰۱ معنادار بود. سپس، با چرخش *اولیمن*، عامل‌هایی که دارای مقادیر ویژه بالاتر از یک بودند، انتخاب شدند. براین اساس، اطلاعات نه عامل استخراج شده جمعاً ۳۶/۵۰۸ درصد واریانس سبک زندگی اسلامی را تبیین می‌کند.

اعتبار پرسش‌نامه سبک زندگی اسلامی (فرم کوتاه)، به شیوه همسانی درونی (آلفای کرونباخ)، برای کل پرسش‌نامه فرم کوتاه ۰/۷۱ است. برای بررسی روایی و اعتبار آزمون جهت‌گیری مذهبی، مراحل مختلفی طی شده است که به اختصار به آن اشاره می‌کنیم:

۱. ارجاع به متخصصان برای بررسی روایی محتوا: پرسش‌نامه آذربایجانی انتخاب و همراه با یک پرسش‌نامه ۶ سؤالی، که هر سؤال دارای پنج درجه خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد، برای سنجش اعتبار محتوایی و صوری، به ۱۲ نفر از متخصصان روان‌شناس اسلام‌شناس ارائه شد. همچنین برای اطمینان از اینکه مهم‌ترین و صحیح‌ترین محتوا انتخاب شده است، از شاخص نسبت روایی محتوا (CVR) و برای اطمینان از اینکه آیتم‌های ابزار، به بهترین نحو جهت اندازه‌گیری محتوا طراحی شده، از شاخص روایی محتوا (CVI) استفاده شد. برای تعیین روایی، پرسش‌نامه به ۱۲ نفر از کارشناسان ارائه گردید. از آنان درخواست شد که درخصوص هر یک از ۷۰ سؤال ابزار، به سه طیف گزینۀ «ضروری است»، «مفید اما ضروری نیست» و «ضرورتی ندارد»، پاسخ دهند. پاسخ‌ها بر اساس فرمول CVR محاسبه شد.

بدین ترتیب، امتیاز ۶۷ آیتم از عدد جدول لاوشه (۰/۶۲) بزرگ‌تر بود. نتایج حاکی از این بود که وجود سؤال‌های مربوط با سطح معناداری آماری قابل قبول ($p < 0.05$) در این ابزار، ضروری و مهم است. پس از تعیین و محاسبه CVR، برای محاسبه CVI از آنان خواسته شد که در مورد هر یک از ۷۰ سؤال، سه معیار زیر را بر اساس طیف لیکرتی ۴ قسمتی اظهار نظر نمایند: مربوط یا اختصاصی بودن، سادگی و روان بودن، و وضوح یا شفاف بودن. سپس، با استفاده از فرمول CVI شاخص روایی محتوا محاسبه شد. نتایج حاکی از این بود که ۶۷ سؤال نمره CVI بالاتر از ۰/۷۹ داشته، از این رو، مناسب تشخیص داده شدند.

۲. اجرای آزمایشی: برای قابلیت اجرا و فهم بودن، آزمون به ۲۵ نفر از دانش‌آموزان دبیرستانی داده شد تا علاوه بر اجرای آزمایشی آن، در پاسخنامه‌ای مجزا، به صورت چهارگزینه‌ای نسبت به قابل فهم بودن سؤال اطمینان حاصل گردد.

۳. اعمال نظریات به دست‌آمده: آنچه از طریق پاسخنامه‌ها و اجرای آزمایشی آزمون حاصل آمد، منجر به حذف ۳ سؤال از ۷۰ سؤال و نیز اصلاح ۲ سؤال غیرقابل فهم و سنگین گردید.

۴. اجرای اصلی آزمون: پژوهشگر با توجه به روش نمونه‌گیری پژوهش، که به شیوه خوشه‌ای چندمرحله‌ای بود، پس از انتخاب تصادفی دو دبیرستان دخترانه و دو دبیرستان پسرانه از هر ناحیه، هماهنگی لازم در خصوص زمان مناسب برای اجرای آزمون به عمل آورد. در نهایت، در سه کلاس در هر مدرسه (در جمع ۴۸ کلاس)، پرسش‌نامه‌ها توزیع شد. البته پیش از توزیع پرسش‌نامه، حدود پانزده دقیقه برای کلاس توضیحات لازم در خصوص انگیزه‌بخشی،

نحوه تکمیل کردن پرسش‌نامه‌ها، دقت در پرکردن و اطمینان دادن به آزمودنی‌ها، در خصوص رازداری کامل، داده می‌شد. زمان پاسخ به پرسش‌نامه‌ها به آزمودنی‌ها، اعلام نمی‌گردید تا به دلیل کمبود وقت، از پاسخ‌های تصادفی ممانعت به عمل آید. اما هر پرسش‌نامه، حداکثر ۳۰ دقیقه به‌طول می‌انجامید. پرسش‌نامه‌های ناقص نیز از گردونه تحلیل خارج گردید. برای اینکه اظهارنظرهای آزمودنی‌ها واقعی باشد و برای رازداری و ملاحظات اخلاقی پژوهش، ثبت نام و نام خانوادگی در پرسش‌نامه‌ها حذف گردید و از آزمودنی خواسته شده که نام و نام خانوادگی خود را ننویسد. در نهایت، از حدود ۷۵۰ پرسش‌نامه بین آزمودنی‌های توزیع شده، ۵۷۸ آزمودنی باقی ماند.

۵. شکل دادن فایل‌های SPSS و انجام تحلیل‌های آماری: کلید آزمون، در SPSS تعریف شد، مستقیم و معکوس بودن سؤال‌ها و چگونگی محاسبه آنها، تعریف و داده‌های حاصل از اجرای آزمون، وارد شد. سپس، تحلیل‌های آماری انجام، و به تک‌تک سؤال‌های آماری، پاسخ داده شد.

۶. اجرای آزمون تحلیل عاملی: تحلیل عاملی روی داده‌ها اجرا و با تغییراتی که حاصل شد، آزمون با تعداد سؤال‌های کمتر و عواملی با نام‌های دیگر حاصل شد.

۷. روش بررسی داده‌ها: روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش، در هر یک از بخش‌های توصیفی و استنباطی به شرح ذیل است:

الف. در بخش توصیفی، برای تجزیه و تحلیل توصیفی داده‌ها: جداول فراوانی، شاخص‌های مرکزی، شاخص‌های پراکندگی، ضرایب همبستگی.

ب. در بخش استنباطی، از تحلیل عوامل و شاخص‌های مربوط به آن استفاده شد. برای بررسی روایی سازه و ساختار عاملی آزمون جهت‌گیری مذهبی، با تکیه بر اسلام، از تحلیل عاملی اکتشافی با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و با چرخش پروماکس، بر روی داده‌ها استفاده شده است. برای بررسی اعتبار از آلفای کرونباخ استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

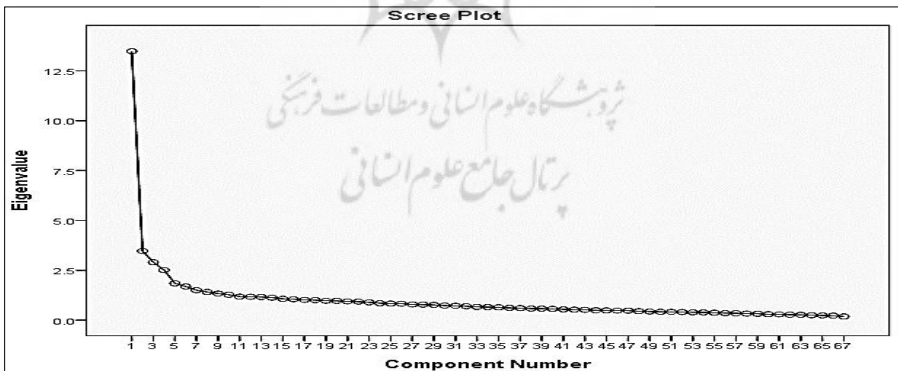
برای بررسی ساختار عاملی پرسش‌نامه در جامعه نوجوانان، ابتدا با مشورت صاحب‌نظران و مؤلف پرسش‌نامه اصلی، سه سؤال که با جامعه نوجوانان تناسب نداشت، از پرسش‌نامه حذف گردید. سؤال‌های مذکور عبارتند از: «آنچه برایم مهم است اینکه مایحتاج زندگی را از هر راه ممکن به‌دست آورم»؛ «برای رفع مشکلات اقتصادی، گاهی ناچار می‌شوم از راه‌های غیرمجاز نیز استفاده کنم» و «حقوق شرعی اموال خود را به افراد مورد اعتماد پرداخت خواهیم کرد». در مرحله بعد، نمرات تک‌تک سؤال‌ها، برای رسیدن به ساختار عاملی

مناسب در جامعه نوجوانان استفاده شد. به این ترتیب، پیش از انجام تحلیل عاملی، همسانی درونی سؤال‌های باقیمانده محاسبه شد. ضریب آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه ۰/۹۲۸ به دست آمد. همبستگی تصحیح شده نمره هر سؤال، با نمره کل پرسش‌نامه در دامنه ۰/۱۲۲ تا ۰/۶۴۴ قرار داشت. بر اساس نظر وود و کاردش (۲۰۰۲)، لازم است سؤال‌هایی که همبستگی تصحیح شده آنها، با نمره کل کمتر از ۰/۱ است، از روند تحلیل‌های بعدی حذف شوند. از آنجا که دامنه همبستگی تصحیح شده سؤال‌ها، با نمره کل بیشتر از ۰/۱ بود، همه سؤال‌ها برای تحلیل‌های بعدی در نظر گرفته شد.

برای کشف ساختار عاملی پرسش‌نامه در جامعه نوجوانان، از تحلیل عاملی اکتشافی به روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش پرومکس استفاده شد. نتیجه آزمون کفایت نمونه‌برداری (KMO=۰/۸۹۴)، بیانگر تفاوت بین مقادیر همبستگی مشاهده شده با همبستگی‌های جزئی بوده و نشان می‌دهد که داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب هستند. همچنین، نتیجه آزمون کرویوت بارتلت (۰/۰۰۰ = سطح معناداری، ۹۸۰۳/۵۸۳ = χ^2 دو) نشان می‌دهد که ماتریس همبستگی، تفاوت معناداری با ماتریس همانی دارد و برای انجام تحلیل عاملی مناسب است.

تحلیل عاملی اولیه، ۱۸ عامل با ارزش ویژه بزرگ‌تر از یک را که در مجموع ۶۰ درصد واریانس کل سؤال‌ها را تبیین می‌کرد، نشان داد. بررسی مقادیر واریانس تبیین شده توسط عوامل و نمودار شیب‌دار کتل (نمودار ۱)، یک راه‌حل ۴ عاملی را با ارزش‌های ویژه بزرگ‌تر از ۲ و تبیین ۳۴ درصدی واریانس سؤال‌ها توسط عوامل پیشنهاد کرد.

نمودار ۱. نمودار شیب‌دار کتل پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی نوجوانان

تحلیل عاملی، به روش مؤلفه اصلی و با چرخش پرومکس، بر روی سؤال‌ها با تعیین ۴ عامل انجام شد. در این مرحله، ۱۳ سؤال به علت بار عاملی کمتر از ۰/۳ و یا به دلیل بار بیشتر از ۰/۳، بر روی بیش از یک عامل حذف شدند. در نهایت، ۵۳ سؤال باقیمانده بر روی چهار عامل، با ارزش‌های ویژه ۱۳/۴۸، ۳/۴۷، ۲/۹۱ و ۲/۵۱ دارای بار بودند. اولین مقدار ویژه، ۳/۹ برابر دومین مقدار ویژه است. فاصله زیاد اولین مقدار ویژه، از سایر مقادیر ویژه در

اعتباریابی و رواسازی آزمون جهت‌گیری مذهبی در دانش‌آموزان دبیرستانی ◇ ۶۹

نمودار ۱ آمده است. این امر، نشان می‌دهد این پرسش‌نامه دارای یک عامل غالب است و احتمالاً سؤال‌ها، دارای استقلال موضعی هستند. ماتریس عاملی این تحلیل، پس از چرخش پروماکس در جدول ۱ ارائه شده است. هر عامل بر اساس محتوای سؤال‌های تحت پوشش نامگذاری شد. عامل اول، با ۱۸ سؤال عقاید نامگذاری شد. این عامل، نشان‌دهنده باورها و اعتقادات دینی فرد، به‌ویژه اصول دین است. عامل دوم نیز با ۱۴ سؤال مناسک نامگذاری شد. این عامل نیز نشانگر اعمال دینی مشخص، همچون عبادت، نماز، شرکت در آیین‌های دینی خاص، و روزه گرفتن است که معمولاً در هر دین به‌جا آورده می‌شوند. عامل سوم، با ۱۱ سؤال در ارتباط است که پیامدها نامگذاری شد که به اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره می‌پردازد. ۱۰ سؤال با چهارمین عامل در ارتباط است که می‌توان این عامل را اخلاق نامید.

جدول ۲. ماتریس ساختار عاملی پس از چرخش پروماکس

عامل‌ها				سؤال‌ها
۴ (اخلاق)	۳ (باورها)	۲ (مناسک)	۱ (عقاید)	
			۰/۷۹	در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود و پاداش و کیفر آن مشخص می‌گردد.
			۰/۷۴	به عقیده من این دنیای پر از ظلم و جور، روزی با ظهور مهدی <small>عج</small> پر از عدل و داد خواهد شد.
			۰/۶۸	گاهی تردید می‌کنم که پیامبر اسلام <small>ص</small> از طرف خدا برانگیخته شده باشد.
			۰/۶۷	به عقیده من قرآن هم یکی از کتب آسمانی است و برتری خاصی نسبت به سایر کتب آسمانی ندارد.
			۰/۶۷	کسانی که کارهای نیک انجام می‌دهند، پاداش الهی آن برایشان محفوظ است.
			۰/۶۴	نسبت به حیات پس از مرگ تردید دارم.
			۰/۶۰	به خدای یگانه اعتقاد دارم و او را می‌پرستم.
			۰/۵۸	دین اسلام کامل‌ترین برنامه‌ها را برای سعادت انسان ارائه کرده است.
			۰/۵۱	دین باعث گسترش خرافات در ذهن انسان می‌شود.
			۰/۵۰	عزت و سربلندی که مورد تأیید خداوند نباشد، چندان ارزشمند نیست.
			۰/۴۰	هرگاه به زیارت امام رضا <small>ع</small> می‌روم، احساس معنوی عمیقی در خود می‌یابم.
			۰/۳۹	نظافت و پاکیزگی را کافی می‌دانم، هرچند مقید به آداب طهارت شرعی نباشم.
			۰/۳۹	در عصر حاضر پیامبر اکرم <small>ص</small> نمی‌تواند الگویی تمام‌عیار برای بشریت باشد.
			۰/۳۸	در شب‌های قدر ماه رمضان مصمم هستم که بیدار بمانم و با خدای خود خلوت کنم.
			۰/۳۳	مایلم هستم شناخت خود را از آفریدگار جهان بیشتر کنم.
			۰/۳۲	مشاغلی که از نظر اسلام حرام است، مورد تمایل من نیست، هرچند درآمد آن قابل توجه باشد.
			۰/۳۲	در صورتی که مسافر یا مریض نباشم، در ماه رمضان روزه می‌گیرم.
			۰/۳۱	برای رضای خدا حاضرم در راه او جان‌فشانی کنم.
		۰/۷۸		برای اینکه آدم خوبی باشیم، حتماً لازم نیست فردی مذهبی باشیم.
		۰/۷۳		معمولاً قرآن می‌خوانم.

	۰/۷۱	در اوقات فراغت به مطالعه کتب مذهبی می‌پردازم.
	۰/۶۶	لزومی ندارد همسر مورد انتخاب من حتماً مذهبی باشد.
	۰/۶۵	لازم نیست در همه زمینه‌های زندگی مقید به دین و حدود شرعی باشیم.
	۰/۶۱	معمولاً در مسجد یا نماز جماعت حاضر می‌شوم.
	۰/۶۱	برخی اوقات از فیلم‌ها یا برنامه‌های مذهبی (رادیویی، تلویزیونی و رایانه‌ای) استفاده می‌کنم.
	۰/۶۰	احساس می‌کنم در زندگی چیزهای مهم‌تر از مذهب هم وجود دارد.
	۰/۵۹	من راه خوشبختی و سعادت را فقط در دین می‌جویم.
	۰/۵۲	اگر امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنیم، فساد همه جا را می‌گیرد.
	۰/۴۰	همیشه راستگویی و درستکاری در کارها نتیجه‌بخش نیست.
	۰/۳۷	در تقابل لذات دنیا و آخرت، سعادت اخروی را ترجیح می‌دهم.
	۰/۳۱-	هنگامی که کاری را در مقابل دیگران متعهد می‌شوم، صرف‌نظر از میزان زحمت آن، پیوسته تعهد خود را حفظ می‌کنم.
	۰/۳۱	همواره خود را در گروه مؤمنان به دین اسلام می‌دانم.
	۰/۶۶	همواره گفتار ملایم همراه با ادب و فروتنی را در گفت‌وگو با پدر و مادرم رعایت کرده‌ام.
	۰/۶۰	پدر و مادرم را همیشه مورد احترام و محبت قرار می‌دهم.
	۰/۵۲	روز خود را با یاد خدا آغاز و با شکر و سپاس او به پایان می‌برم.
	۰/۴۹	آبادانی جهان و حفظ طبیعت را همواره وظیفه‌ای برای خود می‌دانم.
	۰/۴۶	از اندیشیدن و نکته‌آموزی از جهان آفرینش هیچ‌گاه خسته نمی‌شوم.
	۰/۴۵-	در برخورد با دیگران همیشه آنچه را برای خود نمی‌بندم به دیگران روا نمی‌دارم.
	۰/۴۴	فکر می‌کنم برای نیل به مقاصد عالی می‌توانم صبر و پایداری داشته باشم.
	۰/۴۲	همواره نسبت به پایمال کردن حقوق دیگران و هرگونه آسیب به زبردستان حساس هستم.
	۰/۴۱	خانواده را میدان تربیت و صحنه‌ای برای نیل به مقاصد عالی می‌دانم.
	۰/۳۳	هیچ‌گاه خود را مأیوس و رانده‌شده از درگاه الهی نمی‌یابم.
	۰/۳۰	به علی بن ابی‌طالب ع عشق می‌ورزم و سخنان او برایم راهنمای زندگی است.
	۰/۵۶	گاهی خود را در مقابل امیال و خواسته‌هایم ناتوان می‌بینم.
	۰/۵۴	معمولاً سعی می‌کنم به گونه‌ای نظر دیگران را نسبت به کارهای خود جلب کنم.
	۰/۵۲	گاهی مایلیم بیش از آنچه حق من است، از چیزی سهم ببرم.
	۰/۵۱	گاهی از تمسخر یا تحقیر دیگران لذت برده‌ام.
	۰/۴۹	در مورد رفتارهای مبهم دیگران دچار سوءظن می‌شوم.
	۰/۴۷	اغلب نمی‌توانم مانع بروز خشم و عصبانیت خود شوم.
	۰/۴۵	تمایلات جنسی گاهی مرا از حدود شرعی خارج کرده‌اند.
	۰/۳۵	هرکار خوبی در حق دیگران انجام می‌دهم، همواره در نظرم می‌ماند.
	۰/۳۵	خود را موظف به آبادانی و سازندگی نمی‌دانم؛ زیرا پرداختن به چنین اموری نوعی دنیاگرایی است.
	۰/۳۰	گاهی از آزار حیوانات لذت می‌برم.

برای بررسی اعتبار عامل‌های حاصل از تحلیل عاملی، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتیجه حاصل در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. مقدار اعتبار مؤلفه‌های پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی نسخه نوجوانان

عنوان عامل	تعداد سؤال	آلفای کرونباخ
عقاید	۱۸	۰/۸۳
مناسک	۱۴	۰/۸۵
پیامدها	۱۱	۰/۷۶
اخلاق	۱۰	۰/۶۷
کل پرسش‌نامه	۵۳	۰/۹۱

روایی همزمان آزمون جهت‌گیری مذهبی، با آزمون سبک زندگی اسلامی نیز ۰/۷۰، از طریق ضریب همبستگی پیرسون، به‌دست آمد.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش، با هدف بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی، تعیین ساختار عاملی و اعتباریابی آزمون جهت‌گیری مذهبی، با تکیه بر اسلام در نوجوانان انجام شد. بر اساس یافته‌های به‌دست‌آمده، آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام - نسخه نوجوانان (ROTI-AV)، که در این پژوهش بررسی شده، ابزاری قابل اعتماد و متناسب با فرهنگ کشور اسلامی برای بررسی، ارزیابی و سنجش جهت‌گیری مذهبی، در نوجوانان است.

آلفای کرونباخ، که نشانگری از اعتبار آزمون است، ۰/۹۱ بود که مقدار بسیار مطلوبی برای پرسش‌نامه محسوب می‌شود. نتایج تحلیل عاملی، به روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی نشان داد که آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام - نسخه نوجوانان (ROTI-AV) ابزاری چندبعدی و دارای ۴ عامل است که عوامل آن به ترتیب، درصد واریانس ارزش ویژه در تبیین سبک زندگی، عبارتند از: ۱. عقاید، ۲. مناسک، ۳. پیامدها، و ۴. اخلاق. بنابراین، با توجه به عواملی که پس از تحلیل عاملی به‌دست آمده، ۱۴ سؤال به علت بار عاملی کمتر از ۰/۳ و یا به دلیل بار بیشتر از ۰/۳ بر روی بیش از یک عامل حذف شدند. همچنین، در مرحله پیش از اجرا، ۳ سؤال به دلیل عدم تناسب با سن نوجوان، با مشورت کارشناسان حذف گردید. در نتیجه تعداد سؤال‌های پرسش‌نامه، از ۷۰ سؤال به ۵۳ سؤال (۳ سؤال قبل از اجرا و ۱۴ سؤال پس از تحلیل عاملی)، به‌عنوان نتیجه نهایی کاهش یافت.

نتایج این پژوهش، در خصوص چندبعدی بودن جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، با یافته‌های پژوهش‌های مختلف همخوانی دارد که حاکی از آن است که جهت‌گیری مذهبی، سازهای چندبعدی است که در آن باورها، مناسک، اعمال و اخلاق از ابعاد اصلی آن به‌شمار می‌روند (سراج‌زاده، ۱۳۷۷؛ خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۷۸؛ طالبان، ۱۳۷۸؛ نیکخواه، ۱۳۸۰).

همچنین، نتایج این پژوهش نشان داد که بین مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی و مؤلفه‌های سبک زندگی، همبستگی مثبت معناداری وجود دارد. این یافته را می‌توان چنین تبیین کرد که جهت‌گیری مذهبی و سبک زندگی، تعاملی دوسویه دارند؛ همان‌طور که سبک زندگی می‌تواند موجب افزایش پایبندی به اخلاق و مناسک دینی شود که دو مؤلفه اساسی در جهت‌گیری مذهبی افراد محسوب می‌شود (بنسون و همکاران، ۱۹۸۹؛ لیچفلید، تامس و لی، ۱۹۹۷ به نقل از: اسپلیکا و همکاران، ۲۰۰۳، ص ۱۷۱)، جهت‌گیری مذهبی افراد نیز با توجه به جایگاه و اهمیت مذهب در زندگی انسان، به‌ویژه فراگیر بودن دین مبین اسلام در تمام ابعاد زندگی، نقش مذهب در رفتار، نگرش، باورها و به‌طور کلی، سبک زندگی فرد از اهمیت بالایی برخوردار است. به همین دلیل و به دلیل اینکه دین خود ابعاد متعددی دارد (هیل و هود، ۱۹۹۹؛ ولف، ۱۹۹۱؛ به نقل از: آذربایجانی و موسوی‌اصل، ۱۳۹۵، ص ۴۳) و حوزه‌های گوناگون زندگی افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد، می‌تواند به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع شکل‌گیری سبک زندگی تلقی شود.

از محدودیت‌های این پژوهش، می‌توان به طولانی بودن پرسش‌نامه‌های اجراشده، قلم و کاغذی بودن آن، که در میزان فهم صحیح و برداشت درست آزمودنی از سؤال‌ها تأثیر گذار است، اشاره کرد. همچنین، گویه‌های این ابزار با تجربیات روزمره نوجوان همخوانی نداشت. به همین دلیل انگیزه برای پاسخگویی کاهش می‌یافت. کمبود زمان برای اجرا در کلاس‌ها، از محدودیت‌های دیگر این پژوهش بود. در پایان، برای تبیین دقیق‌تر این پژوهش، پیشنهاد می‌شود در سایر جوامع آماری به اجرا درآید. سنجش جهت‌گیری مذهبی، بر اساس مراحل رشدی؛ یعنی جهت‌گیری مذهبی ویژه کودکان، نوجوانان و بزرگسالان و به تفکیک جنسیت از پیشنهادهای مهم این پژوهش به حساب می‌آید. آزمون جهت‌گیری مذهبی نوجوانان (۵۳ سؤالی)، مزیت‌های قابل توجهی دارد و توصیه می‌شود که محققان در پژوهش‌های بعدی مربوط به نوجوانان از آن استفاده نمایند.

منابع

- آذربایجانی، مسعود و سیدمهدی موسوی اصل، ۱۳۹۵، *درآمدی بر روان‌شناسی دین*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آذربایجانی، مسعود، ۱۳۸۰، *آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- _____، ۱۳۸۲، *تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آرین، خدیجه، ۱۳۷۸، *بررسی رابطه دینداری و روان‌درستی ایرانیان مقیم کانادا*، پایان‌نامه دکتری روان‌شناسی عمومی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- اکبری، جابر و کیارش پارسا، ۱۳۷۹، *بررسی طرز تلقی و نگرش جوانان نسبت به دین گزارش مرحله اول*، فارس، اداره ارشاد اسلامی.
- باقری، خسرو و همکاران، ۱۳۷۸، *ساخت و اعتباریابی مقیاس عمل‌سنجی بر اساس دیدگاه اسلامی*، تهران، دانشگاه تهران.
- بهرامی‌احسان، هادی، ۱۳۸۰، «بررسی مقدماتی میزان اعتبار و قابلیت اعتماد مقیاس جهت‌گیری مذهبی»، *روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران*، ش ۶۲ ص ۶۷-۹۰.
- جان‌بزرگی، مسعود، ۱۳۷۸، *بررسی اثربخشی روان‌درمانگری کوتاه‌مدت آموزش خودمهارگری با و بدون جهت‌گیری مذهبی (اسلامی) بر مهار اضطراب و تنیدگی*، پایان‌نامه دکتری روان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- خداپناهی، محمدکریم و مرجان خوانین‌زاده سریزدی، ۱۳۷۹، «بررسی نقش ساخت شخصیت در جهت‌گیری مذهبی دانش‌جویان»، *روان‌شناسی*، ش ۱۴، ص ۱۸۵-۲۰۴.
- خدایاری‌فرد، محمد و همکاران، ۱۳۷۸، *تهیه مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات و نگرش مذهبی دانش‌جویان*، گزارش نهایی طرح پژوهش با پشتیبانی اجرایی دانشگاه صنعتی شریف.
- رجب‌زاده، احمد، ۱۳۷۹، *دانشگاه، دین و سیاست*، تهران، دانشگاه تربیت معلم.
- سراج‌زاده، حسین، ۱۳۷۷، «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار»، *نمایه پژوهش*، ش ۸، ص ۱۰۵-۱۱۸.
- شریفی، طیبه، ۱۳۸۱، *بررسی رابطه نگرش دینی با سلامت عمومی، افسردگی، اضطراب، پرخاشگری و تسکین‌یابی در دانش‌جویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز.
- طالبان، محمدرضا، ۱۳۷۸، *دینداری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز*، تهران، وزارت آموزش و پرورش.
- علوان‌آبادی، سیداحمد، ۱۳۵۲، *مقایسه‌ای در طرز فکر مذهبی کلاس سوم دبیرستان‌های اسلامی و غیراسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه تهران.
- کاوپانی، محمد، ۱۳۸۸، *طرح نظریه سبک زندگی بر اساس دیدگاه اسلام و ساخت آزمون سبک زندگی اسلامی بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن*، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه اصفهان.
- گلریز، گلشن، ۱۳۵۳، *پژوهشی برای تهیه مقیاس نگرش مذهبی و بررسی رابطه بین نگرش مذهبی با سایر بازخوردها و خصوصیات شخصیتی*، پایان‌نامه کارشناسی روان‌شناسی، دانشگاه تهران.
- گلزاری، محمود، ۱۳۷۸، *تهیه ابزارهایی جهت سنجش عمل به باورهای دینی و انواع حیا و بررسی رابطه دینداری و حیا با ویژگی‌های شخصیتی و سلامت روان*، گزارش نهایی طرح پژوهشی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- معتقد لاریجانی، محمد، ۱۳۸۱، *ساخت آزمون باور دینی و هنجاریابی آن برای دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان‌های شش‌سهم تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌سنجی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

نیکخواه، هدایت‌اله، ۱۳۸۰، *سنجش دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن (دانش آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاهی تیسیراز)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشگری اجتماعی، دانشگاه شهید بهشتی.

هومن، حیدرعلی، ۱۳۸۰، *شناخت روش علمی (پایه‌های پژوهش در علوم رفتاری)*، تهران، پارسا.

Allen, R.O, & Spilka, B, 1967, "Committed and consensual religion: A specification of religionprejudice relationships", *Journal for the Scientific Study of Religion*, n. 6, p. 191-206.

Allport, G, & Ross, J. M, 1967, "Personal religious orientation and prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, n. 5, p. 423-443.

Allport, G. W, 1937, *Personality: A psychological interpretation*, New York, Holt.

Batson, C. D, & Schoenrade, P, 1991a, "Measuring religion as quest: 1. Validity concerns", *Journal for the Scientific Study of Religion*, n. 30, p. 416-429.

_____, 1991b, "Measuring religion as quest: 2. Reliability concerns", *Journal for the Scientific Study of Religion*, n. 30, p. 430-447.

Spilka, Bernard, et al, 2003, *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, New York: Guilford

Blum RW, Nelson-Mmari, 2004, "The health of young people in a global context", *Journal of Adolescent Health*, n. 35, p. 402-418.

Glock, C, & Stark, R, 1965, *Religion and society in Tension*, Chicago, Rand McNally.

Gorsuch, R. L, & Venable, G. D, 1983, "Development of an "Age universal" IE scale", *Journal for the Scientific Study of Religion*, n. 22, p. 181-187.

Hoge, D.R, 1972, "A Validated Intrinsic Religious Motivation Scale", *Journal for the Scientific Study of Religion*, n. 11, p. 369-376.

Ryan, R. M, et al, 1993, "Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health", *Journal of Personality and Social Psychology*, n. 65, p. 586-596.

Wood, P, & Kardash, C, 2002, Critical elements in the design and analysis of studies of epistemology. In B. K. Hofer & P. R. Pintrich (Eds.), *Personalepistemology: The psychology of beliefs about knowledge* (p. 231-261). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Wulf, D. M, 1991, *Psychology of Religion*, New York, John wiley.

<https://www.amar.org.ir>